

УДК 364.4-055.52:364.62-47-053.2]:355.01

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.2.3>

Тетяна ЛЯХ

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Інститут людини Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-8807-0497

Scopus-Author ID: 57192588245

Марина ЛЕХОЛЕТОВА

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Інститут людини Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0003-4055-991X

Валерій ПЕТРОВИЧ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, пр. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-4955-2642

Тетяна СПІРІНА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Інститут людини Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Бібліографічний опис статті: Лях, Т., Лехолетова, М., Петрович, В., Спіріна, Т. (2022). Соціально-педагогічна робота з батьками щодо підтримки ними дітей у період війни. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 24–30, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.2.3>

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З БАТЬКАМИ ДЛЯ ПІДТРИМКИ НИМИ ДІТЕЙ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД

Професійна діяльність фахівців із соціальної роботи і соціальних педагогів охоплює широкий діапазон соціальних послуг представникам соціально вразливих категорій населення, серед яких вразливі сім'ї, сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах, кризові сім'ї. Кількість таких сімей значно збільшилась з початком військової агресії Росії в Україні.

Ця агресія значно зросла порівняно з 2014 роком після повномасштабного воєнного вторгнення Росії на територію України у лютому 2022 року. Ця війна змусила близько чверті з 44 мільйонів жителів України покинути свої домівки: переїхати в більш безпечні регіони країни, або ж виїхати за кордон.

Воєнні події стали травматичними не тільки для дорослого населення, а й для дітей. Оскільки соціальні педагоги закладів освіти і фахівці з соціальної роботи мають обмежений (часто лише дистанційний) доступ до дітей, то це майже унеможливило надання комплексних соціальних послуг. Тому саме батькам необхідно мати належну компетентність для надання дітям підтримки. Із цією метою соціальні педагоги та фахівці з соціальної роботи активізували соціально-педагогічну роботу з батьками щодо підтримки своїх дітей у період війни через використання консультативних практик, підсилення інформаційно-просвітницької роботи.

У статті надаються рекомендації щодо організації соціально-педагогічної роботи з батьками для підтримки своїх дітей у воєнний період.

Авторами статті схарактеризовано реакції дітей різного віку на катастрофічну подію та запропоновано механізм допомоги дітям впоратися з її наслідками. Встановлено, що типові реакції дітей залежать від вікового періоду (дошкільний вік, молодший шкільний вік, старший шкільний вік, підлітковий вік). Автори статті роблять висновок, що і підтримка батьками дітей у воєнний період має відбуватись обов'язково з урахуванням особливостей вікового періоду дитини.

Ключові слова: воєнний конфлікт, діти, батьки, соціально-педагогічна робота, підтримка.

Tetiana LIAKH

PhD in Education, Associate Professor, Head of Social Pedagogy and Social Work Department, Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0002-8807-0497

Scopus-Author ID: 57192588245

Maryna LEKHOLETOVA

PhD in Pedagogy, Senior Lecturer Social Pedagogy and Social Work Department of Institute of Human Sciences, Borys Grinchenko Kyiv University, I. Shamo Boulevard, 18/2, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0003-4055-991X

Valeriy PETROVYCH

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Work and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0003-4955-2642

Tetiana SPIRINA

PhD in Education, Associate Professor, Associate Professor at Social Pedagogy and Social Work Department, Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

To cite this article: Liakh, T., Lekholetova, M., Petrovych, V., Spirina, T. (2022). Sotsialno-pedahohichna robota z batkamy shchodo pidtrymky nymy ditei u period viiny [Socio-pedagogical work with parents to support their children during the war]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 24–30, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.2.3>

SOCIO-PEDAGOGICAL WORK WITH PARENTS TO SUPPORT CHILDREN DURING THE WAR

The professional activities of social workers and social educators cover a wide range of social services to members of socially vulnerable groups, including vulnerable families, families in difficult life circumstances, crisis families. The number of these families greatly increased during Russia's military aggression in Ukraine.

This aggression has increased significantly compared to 2014 after the full-scale military invasion of Russia into Ukraine. This war has forced about a quarter of Ukraine's 44 million people to flee their homes: move to safer regions of the country, or go abroad.

Military events are traumatic not only for the adult population, but also for children. As social educators and social workers have limited (often remote) access to children, this makes it almost impossible to provide comprehensive social services during the war. That is why parents must have the appropriate competence to provide support to their children during the war. To this end, social educators and social work specialists conduct socio-pedagogical work with parents. They teach parents to support their children during the war. Social educators and social workers advise parents on this issue (online and offline).

The article provides recommendations for the organization of socio-pedagogical work with parents to support their children during the war.

The authors of the article characterize the reactions of children of different ages to the catastrophic event and propose a mechanism to help children cope with its consequences.

It is established that the typical reactions of children depend on the age period (preschool age, primary school age, senior school age, adolescence).

The authors of the article conclude that the support of parents of children during the war must be taking into account the characteristics of the age of the child.

Key words: military conflict, children, parents, socio-pedagogical work, support.

Постановка проблеми. Станом на 18 березня 2022 року, за даними Міграційного агентства ООН, 6,5 млн людей в Україні були змушені

переїхати в більш безпечні регіони держави. Ще 3,2 млн виїхали за кордон. Це стало найбільшою міграційною кризою з часів Другої

світової війни (Keaten, 2022). Станом на кінець квітня 2022 року через війну в Україні все ще збільшується кількість вимушених переселенців та біженців, а відповідно, зростає необхідність надання якісної допомоги особам, які опинилися у складній життєвій ситуації шляхом інформування, діагностики, консультування, реабілітації, використання інших видів соціальних послуг; розвитку потенціалу самопомоги отримувачів соціальних послуг із метою забезпечення соціально здорового середовища проживання та життєдіяльності людини, створення системи підтримки особам, які її потребують (Веретенко, Лях, 2021, с. 943–944). Саме професійна діяльність соціальних працівників і соціальних педагогів охоплює широкий діапазон соціальних послуг представникам соціально вразливих категорій населення. У зв'язку з вище означеними умовами актуалізується соціально-педагогічна робота з батьками щодо підтримки ними дітей у період війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Соціально-педагогічні проблеми і досвід підтримки вимушених переселенців вивчали Т. Алексеєнко, Д. Бирик, Л. Гончар, Т. Куниця; проблеми соціального захисту населення та його стан серед військовослужбовців досліджували С. Корольов, Н. Олексюк, Я. Подоляк, М. Феденко; особливості соціально-педагогічної роботи з сім'ями розглядали О. Безпалько, Н. Бугайова, Р. Вайнола, Л. Дейнека, А. Конончук, І. Трубавіна; технології соціальної роботи з учасниками та учасницями бойових дій досліджували Т. Веретенко, А. Дуля, Т. Лях, О. Файдюк; соціально-психологічну допомогу дітям, які пережили втрати внаслідок військових дій, розглядали О. Кім, І. Литвиненко, А. Нетребенко, О. Протас, Ю. Удовенко.

Більшість досліджень спрямовані на вивчення проблем та потреб військовослужбовців, у тому числі жінок-учасниць бойових дій, ветеранів, тих хто безпосередньо бере (брав) участь в бойових діях та потребує соціальної допомоги та підтримки (зосереджується увага на їхній фізичній та психологічній травматизації, утруднення соціалізації в світовому суспільстві та сімейної дисфункції) (Dulia, 2020; Faidiuk, 2021). Разом з тим, питання соціально-педагогічної роботи з батьками щодо підтримки ними дітей у період війни не розкрито достатньою мірою.

Мета статті. Визначити особливості соціально-педагогічної роботи з батьками щодо підтримки ними дітей у період війни; схарактеризувати реакції дітей і підлітків на катастрофічну подію та запропонувати механізм допомоги дітям впоратися з її наслідками.

Виклад основного матеріалу. В Енциклопедії освіти наголошується, що сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників, – це соціально вразливі категорії населення (Клішевич, Суліцький, 2021, с. 956–957). До них належать, зокрема, і внутрішньо-переміщені особи, біженці, діти, розлучені із сім'єю, особи, які потребують додаткового та тимчасового захисту тощо.

Соціально-педагогічна робота розглядається як різновид соціально-педагогічної діяльності, який здійснюється у певній соціальній інституції та спрямований на точно визначений об'єкт впливу (Енциклопедія для фахівців соціальної сфери, 2012).

Різні аспекти захисту прав і свобод соціально вразливих категорій населення регламентуються низкою нормативно-правових документів, зокрема, Законом України «Про соціальні послуги», в якому визначено основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їх негативних наслідків, особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах (Про соціальні послуги, 2021). У Законі України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» встановлено право громадян на забезпечення рівня життя не нижчого від прожиткового мінімуму шляхом надання грошової допомоги найменш соціально захищеним сім'ям і сприяння їх економічній самостійності (Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям, 2020). Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» встановлює гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб (Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, 2022). У Законі України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового та тимчасового захисту» визначено порядок регулювання суспільних відносин у сфері визнання особи

біженцем, особою, яка потребує додаткового або тимчасового захисту, втрати та позбавлення цього статусу, а також встановлення правового статусу біженців та осіб, які потребують додаткового захисту і яким надано тимчасовий захист в Україні (Про біженців та осіб, які потребують додаткового та тимчасового захисту, 2016).

Відповідно, зміст соціально-педагогічної роботи складається з надання допомоги вразливим категоріям населення, шляхом підтримки, консультування, реабілітації тощо; розкриття потенціалу самопомоги осіб, які опинилися у скруті; забезпечення соціально здорового середовища через вплив на соціальну політику.

Вітчизняні науковці (Т. Алексеєнко, Д. Бибик, Л. Гончар, Т. Куниця) до переліку найскладніших проблем сімей, які в силу екстремальних умов чи загрозливих обставин змушений залишити постійне місце свого проживання, зараховують комплекс проблем пов'язаних із: втратою майна і стабільності умов життя; відсутністю достатніх можливостей для повноцінного харчування, забезпечення одягом, професійної самореалізації, духовного життя; ризиками втрати сприйняття себе («я нікому не потрібний», «від мене нічого не залежить», «що я можу?», «хто я для них такий?», «все втрачено», «у мене немає перспективи»); розривом певних структур ідентичності (соціально-правових, етнічних, територіальних, професійних, мовних); порушенням родинних ідентичностей та зв'язків; втратою довіри і чітких орієнтирів в оцінці своїх соціальних зв'язків у системах відносин, яка поляризується на «Ми» і «Вони» як протистояння, відчуження, що проявляється у фактах непорозуміння, напружених формах спілкування або його уникнення взагалі; складнощами підтримки особистої ідентичності та самоідентичності, отождолення себе з великою та малими соціальними групами, новими територіальними та професійними спільнотами, усвідомлення себе їх членами, прийняття їхніх цілей та цінностей; труднощами соціальної адаптації до нових умов життя; труднощами інтеграції в нові структури ідентичності й нові кола соціальної взаємодії (Алексеєнко, 2020, с. 11–12).

Погоджуємось з Л. Гончар, яка до найбільш доцільних засобів соціально-педагогічної роботи з сім'ями зараховує ті, що ґрунтуються на діалозі, мають рефлексивну складову

та є емоційно насиченими (Гончар, 2021). Зокрема, у процесі роботи з батьками та дітьми у період війни, з метою покращення виховного потенціалу батьків та допомоги дітям пережити наслідки травм, повинно переважати спілкування з елементами гри відповідно до очікуваних результатів (фокус-група, арт-терапія, казкотерапія, творчі завдання, обговорення проблемних ситуацій тощо).

Соціально-педагогічна робота з батьками щодо підтримки ними дітей у період війни має зосереджуватись на таких ключових аспектах: як виходити зі складних ситуацій з дітьми; як їх підтримати; як піклуватися про себе; як впоратися з власним страхом і тривогою.

Для того, щоб зрозуміти як допомогти дитині впоратися з наслідками травми, страхом та тривогою, необхідно зрозуміти як реагують діти на катастрофічну подію у певні вікові періоди (табл. 1).

Як видно з таблиці, типові реакції дітей залежать від вікового періоду (дошкільний вік, молодший шкільний вік, старший шкільний вік, підлітковий вік). Тому і підтримка батьками дітей у воєнний період має відбуватись з урахуванням особливостей вікового періоду дитини.

Батькам дітей дошкільного віку варто підтримувати прояви емоцій через гру з дитиною та творчу діяльність; допомагати проявляти свої емоції, пов'язані з втратою іграшки чи домашньої тварини; заспокоювати дитину словом та забезпечувати фізичний комфорт; приділяти більше уваги, забезпечувати спокійний режим сну (дозволяти дитині спати в одній кімнаті з батьками, поки вона не захоче повернутися до своєї кімнати).

Для дітей молодшого шкільного віку важливим є терпимість і толерантність з боку батьків, можливість обговорювати те, що сталося. Необхідно створити розпорядок дня для дитини, але не перенавантажувати, знизити очікування до дитини (в школі і в дома). За необхідності варто проговорити заходи, які будуть вжиті для усунення лиха в майбутньому.

Батькам дітей старшого шкільного віку необхідно тимчасово знизити вимоги до результативності успіхів дитини, приділяти їм час, бути уважними та не напружувати їх. Корисним буде запропонувати спільні заходи, спрямовані на відновлення розпорядку дня. Варто заохочувати дитину до спільної діяльності разом

Типові реакції дітей на катастрофічну подію

Дошкільний вік (1-5 років)	Молодший шкільний вік (5-11 років)
<ul style="list-style-type: none"> – нічні кошмари, плач – поява нових страхів (темряви або тварин) – потреба особливої уваги від батьків (постійний тактильний контакт, страх, коли батьки не у полі зору) – мовленнєві розлади (заїкання) – енурез, закрепи – втрата апетиту або навпаки, підвищений апетит – незграбність, дезорієнтація – страх самотності 	<ul style="list-style-type: none"> – регресивна поведінка, смоктання пальця, дратівливість, плач – агресивна поведінка вдома або у школі – конкуренція з братами та сестрами за увагу батьків – нічні кошмари, страх темряви – емоційна дистанція від однолітків – втрата зацікавленості та погіршення концентрації уваги – головні болі, прояви дитячої депресії – страх повторення катастрофічних подій
Старший шкільний вік (11-14 років)	Підлітковий вік (14-18 років)
<ul style="list-style-type: none"> – головний біль, висипання на шкірі, розлади травлення, психосоматичні проблеми – порушення сну та харчування – безапеляційна непокора авторитарності – відмова від виконання будь-яких обов'язків – агресія, психологічна дистанція від однолітків, втрата інтересу до соціалізації з однолітками 	<ul style="list-style-type: none"> – висипання на шкірі, проблеми з травленням, головний біль, астма – депресія, агресивна поведінка – сплутаність свідомості або погана концентрація уваги – зниження успішності у школі або у спорті – замкнутість, байдужість – втрата товариських зв'язків з однолітками – розлади сну та харчування – безвідповідальність та/або провокаційна поведінка

Джерело: Centrum LOCIKA <https://www.centrumlocika.cz/infografika-a-clanky>

з однолітками, а також домовитись про структуровані, але нескладні обов'язки вдома. Важливо підтримувати участь у спільному обговоренні того, як пережити катастрофічну подію та пережити це разом.

Для дітей підліткового віку доречним буде заохочення батьками до участі дітей у громадських відновлювальних роботах, повернення до спорту, хобі. Варто спланувати чат для проведення дискусій про пережиту катастрофічну подію з однолітками, родиною, близькими. Для підтримки дитини батькам варто тимчасово знизити очікування від неї у школі та вдома. Заохочувати дитину до сімейних дискусій про страхи та реакції на катастрофічну подію, але не наполягати на цьому.

Діти у воєнний період втрачають звичну впорядкованість життя, а відчуття безпеки та захищеності вони шукають у батьків. Незважаючи на відмінності типових реакцій дітей у різні вікові періоди, батькам не варто замовчувати тему війни.

Психологи радять притримуватись декількох правил щодо того, як підійти до розмови з дитиною про війну (Як говорити з дітьми про війну: поради психологів, 2022). Серед них:

- надавати інформацію відповідно до віку дитини та подбати, щоб вона не погіршила її стан (діти мають право знати, що відбувається в країні, але дорослі також мають відповідальність у забезпечити їх від небезпечного контенту;

під час розмови варто стежити за реакціями дитини та бути чутливими до її рівня тривоги; говорячи з дитиною, необхідно тримати контроль над емоціями, оскільки діти сприймають емоційні сигнали від дорослих);

- дбати про медіаграмотність дитини в умовах війни (варто бути уважними до того, яку інформацію отримують діти, прислухатися до їхніх розмов, аналізувати їхні запитання до дорослих; навчити дитину тому, що таке медіаграмотність та критичне мислення, розказати як і для чого можуть поширюватися фейки);

- обмежити потік новин (варто вимикати новини при дітях дошкільного або молодшого шкільного віку; з дітьми середнього шкільного віку та підлітками можна використовувати перегляд новин як можливість обговорити, що відбувається в країні та у громаді; приділяти час релаксаційним вправам з дітьми, грати в ігри, дивитися мультфільми або читати казки разом);

- зосередити увагу на допомозі (корисно розповісти про роботу волонтерів, які надають підтримку всім, хто її потребує, або про те, що робить територіальна оборона; підтримати дитину дошкільного або молодшого шкільного віку, якщо вона виявить бажання намалювавши малюнок, плакат або написати вірш та передати тим, хто допомагає у період війни, а також підтримати бажання дитини підліткового віку приєднатися до роботи у гуманітарному штабі чи іншій діяльності);

– слідкувати за станом дитини (важливо цікавитись новинами не лише про війну, але й новинами з життя дитини);

– дбати про себе (варто обмежити своє перебування в мережі та перегляд новин, зосередитись на тому, що допомагає розслабитися та відновитися).

Щоб допомогти дітям впоратися з наслідками війни батьки можуть наголосити на тому, що проблеми та конфлікти можуть розв'язуватись мирно (Розмови про війну, 2022).

Під час соціально-педагогічної роботи з батьками варто наголосити на важливих аспектах такої концепції, зокрема, на формуванні емпатії у дітей (навички поважати, питати та цікавитись точкою зору іншої людини на прикладі батьків); допомога дітям розпізнавати емоції гніву та люті та розуміти, що вони є нормальними та спільними для всіх людей, а також уміння визначати механізми, які допоможуть впоратись з негативними емоціями, щоб вони не переросли в агресивну поведінку; обговорення конкретних очікувань від дитини щодо того, як спілкуватись з іншими та можли-

вість виправити та компенсувати свої помилки; демонстрація необхідних для вирішення проблеми кроків (часто, захищаючи дитину, батьки намагаються вирішити проблеми за них, пропонуючи швидке рішення).

Висновки. Воєнний час вимагає розвитку особливих компетентностей батьків щодо підтримки своїх дітей і важлива роль у їх формуванні належить соціальним педагогам та соціальним працівникам. Зростає необхідність ширшого проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи через індивідуальні та групові консультації батьків, участь у віртуальних групах і мережах, чатах. Під час такої соціально-педагогічної роботи з батьками варто приділити увагу важливості обговорення ними разом із дітьми теми війни. Під час таких бесід батькам необхідно: говорити дітям правду; створити відповідні умови для розмови про війну; дати дітям простір, щоб вони могли говорити про свій страх; уникати стереотипів; цікавитись думками дітей про події, що відбуваються; визнати серйозність ситуації та бути уважними тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексєнко Т. Ф. (Ред.), Гончар Л. В., Куниця Т. Ю., Бибик Д. Д. Вимушені переселенці: соціально-педагогічні проблеми і досвід підтримки: монографія. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2020. 240 с.
2. Веретенко Т. Г., Лях Т. Л. (2021). Соціальна робота. *Енциклопедія освіти* : словник / гол. ред. В.Г. Кремень. 2-ге вид. перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер. 2021. 1144 с. С. 943–944.
3. Гончар Л. В. Соціально-педагогічна робота з батьками із сімей вимушених переселенців. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2021. (196), С. 21–26. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-196-21-26>
4. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за ред. проф. І. Дзвєревої. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.
5. Клішевич Н. А., Суліцький В. В. (2021). Соціально вразливі категорії населення. *Енциклопедія освіти* : словник / гол. ред. В.Г. Кремень. 2-ге вид. перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер. 2021. 1144 с. С. 956–957.
6. Литвинов Н. А. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітей у період військового конфлікту Донбасі. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка* : Педагогічні науки. 2019. № 1 (324). Ч. 1. С. 43–52.
7. Про біженців та осіб, які потребують додаткового та тимчасового захисту : Закон України від 08.07.2011 № 3671-VI (редакція від 03.03.2016). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>
8. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України від 01.06.2000 № 1768-III (редакція від 01.07.2020). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text>
9. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII (редакція від 21.03.2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
10. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII (редакція від 15.12.2021). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
11. Розмови про війну. Питання та відповіді про війну для батьків та опікунів дітей та підлітків. *ORDEM DOS PSICOLOGOS*. 2022. 14. https://www.ordemospsicologos.pt/ficheiros/documentos/doc_perguntas_respostas_guerra_uc.pdf
12. Як говорити з дітьми про війну: поради психологів. *ЮНІСЕФ*. 2022. <https://www.unicef.org/ukraine/stories/how-to-talk-to-children-about-war>
13. Dulia A., Liakh T., Veretenko T. Types of families of joint forces operation participants in the east of Ukraine and peculiarities of social work with them. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*, 2020. 4, 211–221. <https://doi.org/10.17770/sie2020vol4.5106>

14. Faidiuk O., Liakh T. Comparative Analysis of Social Services Provided to Female Combatants and Veterans in Ukraine and Abroad. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*, 3. 2021. 243–253. <https://doi.org/10.17770/sie2021vol3.6382>

15. Keaten J. UN: 6.5 million people displaced inside Ukraine due to war. *AP NEWS*. 2022. <https://abcnews.go.com/International/wireStory/65-million-people-displaced-inside-ukraine-due-war-83530423>

REFERENCES:

1. Aliksieienko, T. F. (Red.), Honchar, L. V., Kunytsia, T. Yu., Bybyk, D. D. (2020). Vymusheni pereselentsi: sotsialno-pedahohichni problemy i dosvid pidtrymky: monohrafiia [*Internally displaced persons: socio-pedagogical problems and experience of support: monograph*]. 240. [in Ukrainian].

2. Veretenko, T.G., Liakh, T.L. (2021). Sotsialna robota [*Social work*]. *Encyclopedia of Education: dictionary* / Goal. ed. V.G. Kremen. 943–944. [in Ukrainian].

3. Honchar, L. V. (2021). Sotsialno-pedahohichna robota z batkamy iz simej vymushenykh pereselentsiv [*Socio-pedagogical work with parents from families of IDPs*]. *Proceedings. Series: Pedagogical sciences*, (196), 21–26. Retrieved from <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-196-21-26> [in Ukrainian].

4. Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery [*Encyclopedia for social professionals*] / for ed. prof. I.D. Zvereva. Kyiv, Simferopol: Universum, 2012. 536. [in Ukrainian].

5. Klishevych, N.A., Sulitskyi, V.V. (2021). Sotsialno vrazlyvi katehorii naselennia [*Socially vulnerable categories of the population*]. *Encyclopedia of Education: dictionary* / Goal. ed. V.G. Kremen. 956–957. [in Ukrainian].

6. Lytvynov, N. A. (2019). Sotsialno-pedahohichna ta psykholohichna dopomoha simiam z ditei u period viiskovoho konfliktu Donbasi [*Socio-pedagogical and psychological assistance to families with children during the military conflict in Donbass*]. *Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University: Pedagogical Sciences*, 1(324). 43–52. [in Ukrainian].

7. About refugees and persons in need of additional and temporary protection : Law of Ukraine of 08.07.2011 № 3671-VI (edition of 03.03.2016). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text> [in Ukrainian].

8. On state social assistance to low-income families : Law of Ukraine of 01.06.2000 № 1768-III (edition of 01.07.2020). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text> [in Ukrainian].

9. On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons : Law of Ukraine of 20.10.2014 № 1706-VII (edition of 21.03.2022). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> [in Ukrainian].

10. About social services : Law of Ukraine of 17.01.2019 № 2671-VIII (edition of 15.12.2021). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> [in Ukrainian].

11. Talk about war. Questions and answers about war for parents and guardians of children and adolescents. *ORDEM DOSPSICOLOGOS*. 2022. 14. Retrieved from https://www.ordemospsicologos.pt/ficheiros/documentos/doc_perguntas_respostas_guerra_uc.pdf [in Ukrainian].

12. How to talk to children about the war: advice from psychologists. *UNICEF*. 2022. Retrieved from <https://www.unicef.org/ukraine/stories/how-to-talk-to-children-about-war> [in Ukrainian].

13. Dulia, A., Liakh, T., & Veretenko, T. (2020). Types of families of joint forces operation participants in the east of Ukraine and peculiarities of social work with them. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*, 4, 211-221. Retrieved from <https://doi.org/10.17770/sie2020vol4.5106>

14. Faidiuk, O., & Liakh, T. (2021). Comparative Analysis of Social Services Provided to Female Combatants and Veterans in Ukraine and Abroad. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*, 3, 243-253. Retrieved from <https://doi.org/10.17770/sie2021vol3.6382>

15. Keaten, J. (2022). UN: 6.5 million people displaced inside Ukraine due to war. *AP NEWS*. <https://abcnews.go.com/International/wireStory/65-million-people-displaced-inside-ukraine-due-war-83530423>